

Uğur Uzunkaya'nın "Budizm'in Mahāyāna Ekolüne İlişkin Eski Uygurca Belgeler (Metin - Aktarma - Açıklamalar - Sözlük - Dizin)" adlı eserinin değerlendirilmesi

Review of "Budizm'in Mahāyāna Ekolüne İlişkin Eski Uygurca Belgeler (Metin - Aktarma - Açıklamalar - Sözlük - Dizin)" by Uğur Uzunkaya

Uğur Uzunkaya, *Budizm'in Mahāyāna Ekolüne İlişkin Eski Uygurca Belgeler (Metin - Aktarma - Açıklamalar - Sözlük - Dizin)* (İstanbul: Kesit Yayınları., 2020. 478 s.) ISBN 978-605-7898-90-6.

Sema BAL¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Sema Bal (Doktora Öğrencisi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye E-posta: semabal@gmail.com ORCID: 0000-0001-7097-3738

Başvuru/Submitted: 27.04.2022 • **Kabul/Accepted:** 25.05.2022

Atıf/Citation: Bal, Sema. Uğur Uzunkaya'nın "Budizm'in Mahāyāna Ekolüne İlişkin Eski Uygurca Belgeler (Metin - Aktarma - Açıklamalar - Sözlük - Dizin)" adlı eserinin değerlendirilmesi. *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 32, 1 (2022): 445-450. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1110142>

Anahtar kelimeler: Uygurca, Eski Uygurca, Uğur Uzunkaya, Budizm, Eski Türkçe

Keywords: Old Turkic, Old Uighur, Budism, Uğur Uzunkaya, Uighur Turkish, Old Turkish

Erzurum Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Dr. Uğur Uzunkaya'nın, Ekim 2020 itibariyle Kesit Yayınları'ndan iki kitabı birden yayımlandı. Uzunkaya'nın çalışmalarından ilki doktora tezinin¹ genişletilerek kitaplaştırılmış hâli olan *Budist Eski Uygur Edebiyatından İki Metin*²'dir. Bu kitap Gönül Aris³ ve Hüseyin Yıldız⁴ tarafından birer yazıyla tanıtılmıştır. İkincisi ve bu tanıtımın konusu olan ise *Budizm'in Mahāyāna Ekolüne İlişkin Eski Uygurca Belgeler* adlı eserdir.

Bu çalışma aslen Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi Turfan Koleksiyonu'nda bulunan ve mecmua olarak nitelendirilebilecek Eski Uygurca bir yazma eserin fragmanlarını işleyen bir metin neşridir. Kitapta neşredilen fragmanların fiziksel bilgileri 2012 yılında Özertural⁵ tarafından hazırlanmış olan kapsamlı katalogta yer almıştır. Uzunkaya'nın eseri, Özertural'ın "Çin Faxiang Ekolünden Yazma Mecmua" ana başlığı altında *1. belirlenmiş ve yer numarası belirli fragmanlar*, *2. belirlenmiş fakat yer numarası belirsiz fragmanlar*, *3. belirlenmemiş fakat yer numarası belirli fragmanlar*, *4. belirlenmemiş ve yer numarası belirsiz fragmanlar* şeklindeki dört alt başlıkta ele aldığı çalışmasının dördüncü başlığının kapsamına giren 123 fragmandan, daha önce neşredilmemiş, irili ufaklı ve kimi kısımları hasarlı olan 122'si temelinde oluşturulmuştur ve toplamda 2623 Eski Uygurca satırdan müteşekkildir. Yazar, diğer çalışmalarının giriş bölümlerinde Budizm ile ilgili kapsamlı bilgiler vermiş bulunduğu için bu eserde tekrara düşmemek amacıyla Budizm için müstakil bir başlık oluşturmadığını belirtmiş ve altı ana bölümde işlediği eserini şu kısımlar altında vücuda getirmeyi tercih etmiştir: *Kısaltmalar ve İşaretler* (s. 7-13), *Ön Söz* (s. 13-15), *Giriş* (s. 15-35), *1. Eski Uygurca Metnin Çeviri Yazısı ve Harf Çevirisi* (s. 35-233), *2. Eski Uygurca Metnin Türkiye Türkçesine Aktarması* (s. 233-319), *3. Eski Uygurca Metne İlişkin Açıklamalar* (s. 319-445), *Sonuç* (s. 445-447), *Kaynaklar* (s. 447-457), *Çalışmaya Dâhil Edilen Fragmanların Erişim Adresleri* (s. 457-478).

Altı ana bölümün ilki olan *Giriş* bölümünü oluşturan dört alt başlık şunlardır: *I. Araştırma Tarihçesi* (s. 17-20), *II. Çalışmaya Dâhil Edilen Fragmanlar ve Metnin Tesisi* (s. 20-31), *III. Çalışmaya Dâhil Edilen Fragmanların İmlâsı Üzerine* (s. 31-32), *IV. Çalışmada Takip Edilen Yöntem* (s. 32-35). Bu bölümde Doğu Türkistan ve Turfan vahasına yapılmış olan keşif seferlerinden, Eski Uygurcadan ve Budizm'in ekollerinden ana hatlarıyla kısaca

- 1 UZUNKAYA, Uğur (2017). *Son Dönem Budist Uygur Edebiyatından İki Örnek (Metin - Çeviri - Açıklamalar - Dizin)*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- 2 UZUNKAYA, Uğur (2020). *Budist Eski Uygur Edebiyatından İki Metin, (Metin - Çeviri - Açıklamalar - Dizinler)*. Kesit Yayınları. İstanbul. 300 s. ISBN: 978-605-7898-89-0.
- 3 Aris, G. (2020). Uğur UZUNKAYA, *Budist Eski Uygur Edebiyatından İki Metin, (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizinler)*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2020, 300 s., ISBN: 978-605-7898-89-0. . International Journal of Old Uyghur Studies , 2 (2) , 245-248 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijous/issue/58557/836801>
- 4 Yıldız, H . (2021). Uzunkaya, U. *Budist Eski Uygur Edebiyatından İki Metin*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2020, ss. 300, ISBN: 978-6057-898890 . Journal of Old Turkic Studies , 5 (1) , 240-246 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jots/issue/59546/845161>
- 5 ÖZERTURAL, Zekine (2012). *Alltürkische Handschriften. Teil 16: Mahāyāna-Sūtras und Kommentartexte*. [VOHD 13, 24.] Stuttgart: Steiner.

bahsedilmiş daha sonra ilgili alt başlıklara geçilmiştir. Budizm'in, Siddhārtha Gautama'nın [MÖ 563-483] ölümünden sonra Theravāda yani 'eskilerin yolu' yahut Hīnayāna 'küçük araç' ve yenilikçi kesimin oluşturduğu Mahāyāna 'büyük araç' ekollerine ayrılması daha sonra Mahāyāna ekolünden de Mādhyamaka ve Yogācāra adlı iki felsefi sistemin ortaya çıkması anlatılmıştır. Yogācāra'nın maddi gerçekliği inkar edip yalnız zihinsel gerçekliği tanıyan bir felsefi idealizm biçimi olduğu ve yoga/meditasyon uygulamasını esas aldığı bilgisi verilmiştir. Yogācāra'nın önemli isimlerinden biri olan Vasubandhu'nun *Triṃśikā* adlı eserine atfen Uzunkaya, 602-664 tarihleri arasında yaşamını sürdürmüş bir seyyah ve keşiş olan Xuanzang (玄奘) 'ın *Cheng weishi lun* (成唯識論) adlı eserini yazarak bu eser yoluyla Faxiang (法相宗) ekolünü meydana getirdiğini aktarmıştır. Çalışmasının amacını da "çoğunluğu Budizm'in Mahāyāna ekolünün Faxiang kolundan olan şimdiye kadar neşredilmemiş Eski Uygurca belgeleri Türk dili araştırmalarına kazandırmak ve araştırmacılar için yeni dil verileri sunmak" olarak ifade etmiştir.

I. Araştırma Tarihesi alt başlığında Uzunkaya, eserinde incelemiş olduğu el yazması mecmuanın ilk zikredildiği çalışma olarak Özertural'dan atıfla, Gabain'in 1963 yılında neşrettiği 'Zentralasiatische türkische Literaturen I: Vorislamische alttürkische Literaturen I' yazısını gösterir. Özertural, bu yazıda değinilmiş olan *Yogācāryabhūmiśāstra*'yla çok muhtemel olarak bu eserin kast edildiğini düşünmektedir. Ayrıca yazarın düştüğü dipnotta, Gabain'in 1982 tarihli *Handbuch der Orientalistik*'te yayımladığı 'Zentralasiatische türkische Literaturen I: Nichtislamische alttürkische Literatur' adlı yazısının bu yazı ile aynı olduğunu öğreniyoruz.

Metne dair yapılmış diğer çalışmalar şu şekilde sıralanmıştır: ikinci çalışma W. Scharlipp'e aittir. Scharlipp, 1986 yılında 'Fragmente eines uigurischen Kommentars zur *Triṃśikāvijñaptimātratāsiddhi* adlı bir makale yayımlamış ve bu makalede eserin 21. bölümünden toplam 107 satır tutan dört fragmanı neşretmiştir. Daha sonra Eski Uygurca *Cheng weishi lun* tefsirine ait olduğu tespit edilmiş olan bu fragmanlarla ilgili bilgileri Uzunkaya bir tabloda göstermiştir. K. Kitsudō'nun 'A preliminary report on the study of the so-called Uigur Lehrtext: Chapter 20 and 21' adlı, 20 Kasım 2009 tarihinde Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi'nde düzenlenen *Collegium Turfanicum 45*'te sunulmuş fakat yayımlanmamış olan çalışması üçüncü çalışmadır. Özertural'ın aktardığına göre bu çalışmada mecmuanın 20 ve 21. bölümlerinin hangi Eski Uygurca metnin fragmanları olduğu tespiti yapılmıştır. Bu tespite göre en az 30 bölümden oluştuğu düşünülen eserin 20. bölümü Huayan ekolünün yazınsal kaynağı olan *Buddhāvataṃsakasūtra*'nın bir tefsirinin Eski Uygurcaya tercümesi, 21. bölümü bir Bodhisattva'nın Buddhalığa erişme yolunda gerçekleştireceği "alıştırma safhası"nın anlatılması, 30. bölümü ise bir *Xuanzang Biyografisi*'ne ait filolojik tefsirdir. Ayrıca Özertural'ın A. Semet'in verdiği bilgilere istinaden bu eserin Huili ve Yancong'un *Xuanzang Biyografisi* hakkında, en azından onun Eski Uygurca versiyonu hakkında olmadığını düşündüğü de belirtilmiştir.

Dördüncü çalışma olan Semet'in çalışması eserin 21. bölümünün yani Eski Uygurca *Cheng weishi lun*'un 1. yaprağını oluşturan U 1345 (Glas: T I L) arşiv numaralı fragmanın neşridir. Özertural'ın bu fragmanın çeviriyazısının Kitsudō'nun 2009'da sunduğu yayımlanmamış yazısında da yer aldığını belirttiği aktarılmıştır.

Bu mecmuanın büyük bir bölümünü oluşturan 21. bölümüne yani Eski Uygurca *Cheng weishi lun*'a ait fragmanlara dair en güncel çalışmalar ise Uğur Uzunkaya ve Tümer Karaayak tarafından metin neşri, Türkiye Türkçesine aktarım, notlar, dizin ve sözlük şeklinde yapılmıştır⁶. Uzunkaya ve Karaayak'ın çalıştıkları daha önce yayımlanmamış 526 satır metni kapsayan fragmanların hangileri olduğu bir tablo ile gösterilmiştir.

Son olarak zikredilen çalışma Mehmet Ölmez'in Eski Uygurca *körşi* 'komşu' sözcüğü üzerine yazmış olduğu ve bu mecmuanın 30. bölümünü oluşturan Xuanzang'ın gezi notlarını içeren Mainz 841 (T I D 1), Mainz 847 (T I D 4) ve Mainz 819 (T I D 2) arşiv numaralı fragmanlara atıf yaptığı yazısıdır. Ölmez yazısında yalnızca *körşi* sözcüğünün geçtiği satırların çeviri yazısını vermiştir.

Bu şekilde araştırma tarihçesini aktarmayı tamamlayan Uzunkaya, *II. Çalışmaya Dâhil Edilen Fragmanlar ve Metnin Tesis*i alt başlığında, işlediği fragmanları *Satır no.*, *Fragman*, *Ait olduğu Düşünülen Metin* adlarındaki üç sütundan oluşan uzun bir listeyle ayrıntılı bir şekilde göstermiş, fragmanların imlâ özelliklerini ise *III. Çalışmaya Dâhil Edilen Fragmanların İmlâsı Üzerine* alt başlığında ayrı olarak ele almıştır. Metnin imlâ özellikleri kısaca şöyledir: metinde bazı yanlış yazımlar bulunmaktadır, ayrıca fragmanlardan birinde fazladan yazılmış bir elif mevcuttur, fazladan/yanlış yazılmış bir ek parçası görülmektedir, ötümlü süreksiz patlayıcı diş ünsüzü /d/ ile ötümsüz süreksiz patlayıcı diş ünsüzü /t/'nin birbirlerinin yerine kullanılmasından kaynaklanan diş seslerinin karışıklığına (Alm. Dentalkonfusion) sıkça rastlanmaktadır, birleşik yazımlar görülmektedir ve artdamaksıl /g/'nin çift noktalı <ğ> ile yazıldığı da tespit edilmiştir.

Giriş bölümünün dördüncü ve son alt başlığını oluşturan *IV. Çalışmada Takip Edilen Yöntem* şu şekildedir:

- ★ Çeviri yazı ve harf çevrimi yapılırken <ç> yerine <ç> ve <ş> yerine <ş> kullanılmış olması dışında *Uigurisches Wörterbuch*'da [=Uygurca Sözlük] kullanılan yöntem olduğu gibi kullanılmıştır.

6 UZUNKAYA, Uğur ve Tümer KARAAYAK 2019a. 'Eski Uygurca *Cheng weishi lun* Tefsirine İlişkin Fragmanlar (6. ve 8. Yapraklar).' *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 47: 97-113.

UZUNKAYA, Uğur ve Tümer KARAAYAK 2019b. 'Eski Uygurca *Cheng weishi lun* Tefsirine İlişkin İki Fragman (12. ve 13. Yapraklar).' *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 59/2: 467-492.

UZUNKAYA, Uğur ve Tümer KARAAYAK 2019c. 'Eski Uygurca *Cheng weishi lun* Tefsirine Ait Belgeler (14. ve 15. Yapraklar).' *Dil Araştırmaları* 25: 115-137.

UZUNKAYA, Uğur ve Tümer KARAAYAK 2019d. 'Eski Uygurca *Cheng weishi lun* Tefsirine Ait İki Fragman (16. Yaprak ve Başka Bir Yaprak).' *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 19/2: 327-353.

UZUNKAYA, Uğur ve Tümer KARAAYAK 2020. 'Eski Uygurca *Cheng weishi lun* Tefsirine İlişkin Belgeler (2. ve 3. Yapraklar).' *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* XVII/66: 549-561.

- ★ Metin bölümünde işlenen Eski Uygurca satır sayısı 2623'tür fakat bunlardan 396'sı Türkiye Türkçesine aktarılması mümkün olmayan harf kalıntılarından oluştuğu için esasen çalışmada 2227 Eski Uygurca satırdan söz edilebilir.
- ★ Metnin bazı satırları büyük ölçüde hatalı olduğundan bağlamı takip etmek her zaman mümkün olmamıştır. Bu nedenle yazar Türkiye Türkçesine aktarımı yaparken esas metne bağlı kalarak satır satır çeviriyi uygun görmüştür. Bağlamın tespit edilemediği durumlarda sözcüklerin en yaygın olarak bilinen anlamları tercih edilmiş varsa Sanskritçe karşılıkları yay araç içerisinde verilmiştir.
- ★ Metinde dil incelemesi için ayrı bir başlık oluşturulmamış, metinde geçen Budizm'le ilgili kavramlar, metni ilgilendiren dil bilgisi, köken bilgisi ve ikilemelere ilişkin bilgiler ile metin üzerinde yapılmış tamamlamalar 3. *Eski Uygurca Metne İlişkin Açıklamalar* bölümünde notlar şeklinde yazılmıştır.
- ★ Fragmanların Çince eşdeğer metinleri tespit edilememiş olduğundan metindeki Çince ifadelerin karşılıkları diğer Eski Uygurca metinler ve sözlüklerden tespit edildiği şekilleriyle verilmiştir.
- ★ Ayrıca yazar, açıklamalar bölümünde kimi anlamlandırma ve okuma tereddütlerini de belirttiğini ifade etmiştir.
- ★ Alfabetik olarak hazırlanmış olan sözlük kısmı aynı zamanda analitik ve bağlamlı bir dizin içermektedir. Madde başları seçilirken tüm yazım biçimlerine ve tamamlanmış biçimlere yer verilmiş, bağlamın tespit edilmesinin mümkün olmadığı yerlerde sözlüklerde ve diğer kaynaklarda rastlanan ilk anlamlar alınmıştır. Farklı yazımları mevcut olan sözcükler çapraz göndermelerle gösterilmiş, alıntı ifadelerin orijinal biçimleri de verilmiştir.

Yöntem bölümünde tarif ettiği şekliyle önce metnin çeviri yazısı ve harf çevrimini, ardından gelen bölümde Türkiye Türkçesine aktarmasını yapan araştırmacı, açıklamaların yer aldığı bölümde metne ilişkin açık olmayan kimi noktaları ve etimolojileri aydınlatmış, çalışmasıyla ulaştığı çıkarımları *Sonuç* bölümünde vermiş, son olarak da *Kaynaklar*'ın ardından işlediği fragmanların erişim adreslerini bir liste olarak sunmuştur. Böylece dileyen başka araştırmacıların bu fragmanları yeniden değerlendirebilmelerine olanak sağlamıştır.

Sonuç bölümünde, metnin imlâ hususiyetlerinin tüm metinde aynı olması itibarıyla tek bir kişinin kaleminden çıktığını düşündürdüğü belirtilmiştir. Ayrıca daha önceki Eski Uygurca metinlerde görülmemiş ve bu metinde ilk kez tespit edilen ifadelere yer verilmiştir. Bu çalışmayla, bilinen Eski Uygurca söz varlığına kazandırılmış 11 yeni ifade şunlardır: *adıntur-* 'ayıltmak, bilincini yerine getirmek', *barsız* 'lüzumlu': *yoksuz* sözcüğü ile ikileme şeklinde geçmektedir), *äpit-* 'korumak, saklamak': önceki metinlerde *apit-* olarak geçen bu sözcük bu metinde aldığı ek sayesinde ön ünlülü olarak tespit edilmiştir, *keñirttir-* 'genişletmek', *käsüksüz* 'aralıksız, daima', *közüngülänmäk* 'görünme', *kurat-* 'kurutmak': daha önce yalnızca bir Eski Uygurca metinde görülmüştür, *ötrüm* 'anlayış, tolere': bu sözcük daha önce

çok farklı olarak 'müşhil' anlamında görülmüştür, *turkıgsız* 'arsız, hayasız', *yoşuk*- 'usanmak (veya 'uslanmak'?).

Bu yayın, sağladığı dil verilerinin yanı sıra Orta Asya Türk Budizmi'nin ekollerinin ve bu ekollerin yazılı kaynaklarının öğrenilip anlaşılmasına yaptığı katkılar bakımından da önemlidir.

Kaynakça

Uzunkaya, Uğur. *Budizm'in Mahāyāna Ekolüne İlişkin Eski Uygurca Belgeler (Metin - Aktarma - Açıklamalar - Sözlük - Dizin*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2020.